

Rapport

FÖRDJUPAD KULTURARVSANALYS – DETALJPLAN FÖR HJULSTA TRAFIKPLATS (AKALLA 4:1)

Slutrapport

2025-06-24

Uppdrag: 302157 Program E18 Jakobsberg-Hjulsta
kapacitetsförstärkning

Titel på rapport: Fördjupad kulturarvsanalys – Detaljplan för Hjulsta
trafikplats (Akalla 4:1)

Status: Slutrapport

Datum: 2025-06-24

Medverkande

Beställare: Trafikverket

Kontaktperson: Jonas Halzius

Konsult: John Hedlund, Daniel Nilsson, Erika Landén

Uppdragsansvarig: Jonas Falk

Kvalitetsgranskare: Anna Sundberg

Kartor: © Lantmäteriet. Bearbetning av kartor är gjorda av Tyréns om inte annat anges.

Foton: Tagna av Tyréns under 2023/2024 om inte annat anges.

Sammanfattning

Trafikverket planerar att bygga ut E18 mellan Jakobsberg och Hjulsta samt förbättra trafikplatserna i Barkarby och Hjulsta för att främja ökad framkomlighet och trafiksäkerhet. Detaljplanens syfte är att möjliggöra för att bygga om Hjulsta trafikplats med en ny ramp från E4 Förbifart Stockholm till E18 genom en ny trafikögla.

Planområdet omfattar cirka 6 hektar av Igelbäckens kulturresevat, ett område rikt på fornlämningar och en del av det historiskt betydelsefulla odlingslandskapet på Järvafältet med Bällstaån.

Föreliggande kulturarvsanalys syftar till att dels fördjupa förståelsen för kulturmiljön i och kring planområdet, dels bedöma konsekvenser på identifierade kulturvärden och kulturhistoriska samband, särskilt i relation till Igelbäckens kulturresevat.

Planområdet kring trafikplats Hjulsta är starkt påverkat av modern infrastruktur men rymmer fortfarande kulturvärden, såsom gravfält, hägnadssystem och historiska vägsträckningar. Området bedöms sammantaget ha små till måttliga kulturvärden, där läsbarheten av historiska strukturer är begränsad men fortfarande närvarande.

Den största negativa påverkan är förlusten av två gravfält i Hjulsta trafikplats. Det småskaliga odlingslandskapets karaktär påverkas ytterligare av den storskaliga infrastrukturen. Visuellt blir trafikplatsen dominerande i landskapet.

Den historiska läsbarheten försvagas och försvårar allmänhetens möjlighet att uppleva och förstå landskapets historiska dimension.

För att bevara och stärka områdets kulturhistoriska värden föreslås åtgärder såsom att återskapa det historiska odlingslandskapet längs Bällstaån, återupprätta Enköpingsvägens funktion som kommunikationsstråk genom en gång- och cykelväg, samt minimera den visuella påverkan från trafikplats Hjulsta genom trädbestånd och återplantering. Dessutom rekommenderas att kulturmiljön tillgängliggörs för allmänheten med informativa skyltar, vilket stärker förståelsen för landskapets historiska sammanhang.

Innehållsförteckning

1 Inledning	5
1.1 Bakgrund	5
1.2 Syfte	6
1.3 Avgränsning.....	7
1.4 Tillvägagångssätt	8
 2 Skyddade och utpekade kulturvärden	 11
2.1 Igelbäckens kulturresevat	11
2.2 Fornlämningar och andra typer av lämningar	14
2.3 Regionalt utpekade miljöer.....	18
 3 Kulturhistoriskt sammanhang	 19
3.1 Topografi	19
3.2 Odlingslandskap med lång kontinuitet.....	21
3.3 Kommunikationer	28
3.4 Övningsområde	34
3.5 Stadslandskapet	35
3.6 Bedömning kulturvärden	35
 4 Miljöanpassningar	 37
 5 Påverkan och konsekvenser.....	 39
5.1 Historiskt odlingslandskap.....	39
5.2 Fornlämningsmiljön trafikplats Hjulsta	40
5.3 Bällstaån	41
5.4 Historiska vägar	41
5.5 Militärhistoria.....	43
5.6 Bedömd påverkan.....	44
 6 Rekommendationer.....	 45

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Trafikverket planerar för att bygga ut E18 mellan trafikplats Jakobsberg i Järfälla kommun och trafikplats Hjulsta, samt bygga om trafikplatserna i Barkarby och i Hjulsta för att öka framkomligheten och trafiksäkerheten. Arbetet med planering och utformning av väginfrastrukturen bedrivs genom vägplaneprocessen, parallellt med detaljplaneprocessen.

Trafikverket planerar för (se figur 1):

1. Ny avfartsramp från E18 i östlig riktning till E4 Förbifart Stockholm södergående.
2. Ny ögla från E4 Förbifart Stockholm norrgående till E18 västergående. I åtgärden ingår korsande ramper och broar.
3. Ytterligare ett körfält i vardera riktningen på E18 så att två körfält blir tre.
4. Ett fjärde körfält väster ut mellan trafikplatserna Hjulsta och Barkarby.

Figur 1. Detaljplaneområdet ligger i mötet mellan urbana miljöer och Järfältet. Området präglas i hög grad av trafikplats Hjulsta och E4 Förbifart Stockholm.

Figur 1 visar planområdesgränsen, platsnamn med befintlig och planerad infrastruktur (inklusive det som är planlagt i Förbifartens dp) i separat i gul färg.

Detaljplanens syfte är att möjliggöra för breddning av på- och avfartsramper till E18 samt en ny ramp från E4 Förbifart Stockholm till E18 genom en ny trafikögla. Syftet är att skapa en funktionell och robust trafiklösning på platsen och värna områdets befintliga värden och minimera negativ påverkan på dessa.

Planläggningen ska inledas med en analys där kulturlandskapet, fornlämningar och kulturresevatet är en viktig aspekt.

1.2 Syfte

Syftet med föreliggande utredning är att med utgångspunkt i vägplanens utredningar:

- Förtydliga och fördjupa värdebeskrivningen i relation till planområdet och Igelbäckens kulturresevat.
- Beskriva övriga relevanta samband, visuellt och funktionellt, till kulturvärden inom och utanför planområdet.
- Sammanställa projekterade och vidtagna skademinimerande åtgärder på identifierade kulturvärden.
- Bedöma konsekvenser på identifierade kulturvärden och kulturhistoriska samband inom planområdet och i relation till kulturresevatet.

När E4 Förbifart Stockholm är klar kommer resmönstren i regionen att förändras. Den nya dragningen av E4 gör trafikplats Hjulsta till en viktig knutpunkt eftersom det är där trafiken på E4 och E18 möts. Trafikplatsens utformning behöver anpassas till de ökade trafikmängderna och E18 behöver byggas ut med fler körfält.

Inom program E18 har en PM kulturarvsanalys (2022) tagit fram för att bidra till att väganläggningen får den långsiktigt mest hållbara utformningen. Denna omfattar ett stort utredningsområde, där aktuellt planområde utgör en del.

Ett av programmets hänsynsmål är *Bevarade kulturmiljöer*. Det innebär att intrång i kulturmiljöer och fornlämningar ska minimeras. Kulturmiljövärden knutna till Igelbäckens kulturresevat ska i möjligaste mån bibehållas men de ska också utvecklas med avseende på tillgänglighet och information.

1.3 Avgränsning

Geografiskt är utredningen avgränsad till planområdet och berörda strukturer och samband utanför detta område. Planområdet omfattar Hjulsta trafikplats och kringliggande område utmed E18 i öst-västlig riktning och E4 Förbifart Stockholm i nord-sydlig riktning. Den norra delen av planområdet ingår i kulturreseptatet Igelbäcken. Bällstaån går i planområdets södra gräns. Gamla Enköpingsvägen löper från planområdet till Barkarby torg och Järfälla kyrka i nordväst. Konsekvensbedömningen berör endast detaljplaneområdet för E18 med påverkan på trafikplatsen, breddningen av på- och avfartsrampar till E18 samt en ny ramp från E4 Förbifart Stockholm till E18 genom en ny trafikögla.

Tidsmässigt spänner utredningen från förhistorisk tid fram till idag.

Figur 2. Planområdet med den planerade förstärkningen av E18 och anslutning till E4 Förbifart Stockholm .

1.4 Tillvägagångssätt

Utredningen bygger på tidigare framtaget planeringsunderlag i program E18, kartor, arkivmaterial i form av historiska kartor, GIS-analys och platsbesök. För att få information om vad som hänt i projekteringen av E18 kopplat till planområdet och hur hänsyn tagits till kulturmiljö har tidigare arbete stämts av med personer på Tyréns som har insyn i processen.

De mest centrala av vägplanens utredningar för detta arbete är PM Kulturarvsanalys, PM MKB, PM Landskapsanalys och PM Gestaltningssprogram. Dessutom har arkeologiska utredningar och undersökningsrapporter varit viktiga.

Bedömning av påverkan

Kulturresevat är reglerade enligt kap. 7 i miljöbalken, som är ett aktuellt skydd i detta sammanhang. Aktuellt område berör inte riksintresse för kulturmiljövården som regleras under kap. 3 miljöbalken.

Riksantikvarieämbetets matris och frågeställningar från handbok för riksintressen (Riksantikvarieämbetet, 2014) är vägledande i arbetet för bedömning av påverkan på kulturmiljö. Frågeställningarna återfinns i bilagan. Matrisen nedan tydliggör att handlingsutrymmet går från att inte påtagligt skada kulturvärden till att stärka desamma.

FÖRÄNDRING							
Områdets värden kommer att:	Förädlas	Förökas	Förstärkas	Förbli oförändrade	Försvagas	Förvanskas	Försvinna
Innebörd:	Förbättring			Neutral påverkan	Skada	Påtaglig skada	
Förhållningssätt:	Inspirera – Stärka Berika			Hänsyn Bruka varsamt	Hindra – lindra Minimera skada	Ej tillåtligt Undvika skada	

Figur 3. Handlingsutrymmet vid tillämpning av hushållningsbestämmelsen, från att stärka till att förhindra. Bearbetad illustration från RAÄ. 2014. "Kulturmiljövårdens riksintressen enligt 3 kap. 6 § miljöbalken. Handbok".

Beroende på vilken historisk berättelse som återspeglas, kan miljön vara olika känslig för olika typer av tillägg. De kulturhistoriska värdenas karaktär och art är därför grunden för var nutida projekt är lämpliga samt hur dessa kan utformas.

För att bedöma om och hur en påverkan är att betrakta som negativ analyseras typ av påverkan, dess omfattning och direkta eller indirekta konsekvenser av förändringen i förhållande till identifierade kulturvärden.

Bedömningsskala

Nedanstående bedömningsskala är framtagen av Tyréns med syftet att förtydliga olika åtgärders konsekvenser och påverkan på en miljö.

Stora negativa konsekvenser - uppstår när betydande påverkan sker i kulturmiljö med höga bevarandevärden ur ett nationellt, regionalt eller lokalt perspektiv. Landskapets värdebärande karaktärsdrag påverkas mycket negativt. Historiska strukturer, samband och funktioner går förlorade. Påverkan innebär att läsbarheten¹ av utvecklingen över tid försvåras kraftigt eller upphör helt.

Måttliga negativa konsekvenser - uppstår när betydelsefulla kulturvärden påverkas i mindre grad än ovan. Landskapets värdebärande karaktärsdrag påverkas negativt. Historiska strukturer, samband och funktioner försvagas och blir mindre tydliga. Påverkan innebär att läsbarheten av utvecklingen över tid försvåras.

Små negativa konsekvenser - innebär att tillskottet riskerar att minska delar av berörda kulturvärden, men påverkar inte helhetens läsbarhet. Landskapets värdebärande karaktärsdrag påverkas i liten grad. Historiska samband, strukturer och funktioner påverkas, men kan även i framtiden uppfattas. Läsbarheten av utvecklingen över tid till viss del är försvagad men fortfarande är möjlig.

Inga negativa konsekvenser - innebär att varken negativa eller positiva effekter förväntas uppstå på landskapets värdebärande karaktärsdrag.

Projektrelaterad förändring och miljöanpassning

Inga landskap tål alla typer av förändringar och få landskap är känsliga för alla typer av förändringar. Kulturmiljön kan tåla mer eller mindre förändring beroende på hur den föreslagna förändringens skala och karaktär samverkar med miljöns uttryck och värden. Därför är det viktigt att förstå vilken typ av anläggning E18 är och vilken typ av förändring som infrastruktur generellt sett kan ge upphov till. Begrepp som kan vara bra att känna till är:

- Störning
- Förlust
- Intrång

¹ Läsbarhet – är detsamma som möjligheterna att utifrån landskapets fysiska innehåll och egenskaper utläsa, förstå och kommunicera väsentliga delar av samhällets kulturhistoriska bakgrund och utveckling – miljöns kulturhistoriska sammanhang.

- Fragmentering
- Barriärverkan

Störning kan uppkomma genom ökat buller, exempelvis i kulturmiljöer som används för rekreation. Buller kan i viss mån hanteras genom bullerskyddsskärmar och fasadåtgärder. Skärmar ge visuell påverkan och fasadåtgärder kan påverka bebyggelsens kulturvärden. Avvägningar måste göras tillsammans med kulturmiljökompetens.

Förlust uppkommer genom markanspråk i kulturhistoriskt värdefulla områden. Det kan leda till borttagande av fornlämningar och rivning av bebyggelse. Förlust kan också uppstå när strukturer ersätts, till exempel genom att en ny väg uppförs och att en gammal tas bort. När delar av en miljö påverkas av markanspråk kallas det intrång, vilket är en typ av fragmentering. Fragmentering innebär förluster genom intrång och omvandling, minskning eller försämring på grund av infrastrukturens barriärpåverkan. Exempelvis kan fragmentering av åkermarken leda till att vissa ytor blir för små för att fortsatt kunna brukas med lönsamhet. Jordbruket håller landskapet öppet och är viktigt för den historiska läsbarheten.

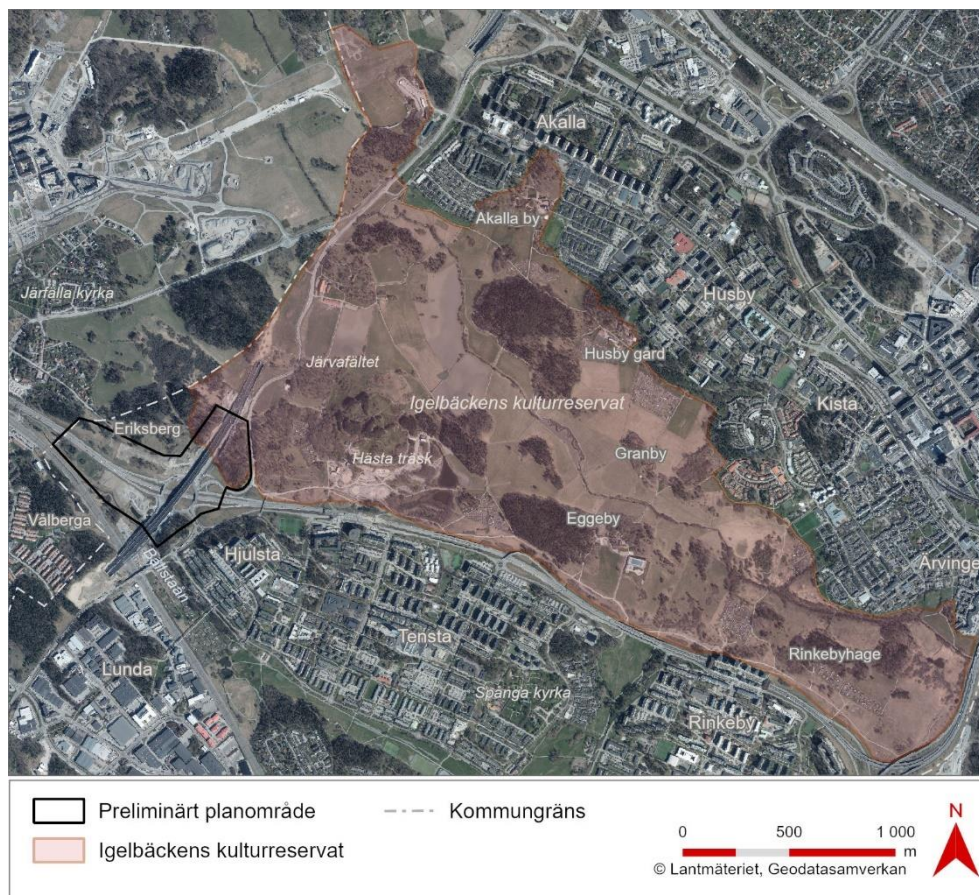
En barriär kan vara fysisk eller visuell, eller både och. Ett fysiskt hinder kan stoppa framkomlighet och begränsa rörelsemönster, medan en visuell barriär är ett hinder som skymmer visuell kontakt eller utblick, vilket påverkar hur landskapet uppfattas. Barriäreffekter är fysisk eller upplevelsemässig påverkan där tillgång till, och rörlighet inom, sammanhängande områden begränsas. Barriäreffekter kan också handla om visuell påverkan av samband.

2 Skyddade och utpekade kulturvärden

2.1 Igelbäckens kulturresevat

I den norra delen av planområdet ligger Igelbäckens kulturresevat. Skyddsinstrumentet kulturresevat infördes med miljöbalken 1999. Avsikten med skyddet är att möjliggöra vård och bevarande av värdefulla kulturpräglade landskap. Igelbäckens kulturresevat inrättades 2006 med syfte att för framtiden bevara ett rikt kulturlandskap som har stort värde för friluftslivet samt en nyckelfunktion i den regionala grönstrukturen för Stockholms biologiska mångfald. Syftet med kulturresevatet är:

- att området som del av en grön kil ska bevaras och stärkas, med avseende på kvaliteter för kulturlandskap, friluftsliv och biologisk mångfald.
- att det för dagens Stockholm unika kulturlandskap som bildats här under många årtusenden ska bevaras, stärkas och visas för efterkommande generationer.
- att ett stort och viktigt grönområde ska säkras och utvecklas till ett aktivitetsfält för de många människor som bor i närområdet och andra stockholmare, för rekreation, friluftsliv och kulturell upplevelse, naturupplevelser, pedagogik, spontanidrott och socialt umgänge.
- att mosaiken av biotoper och det rika växt- och djurlivet ska bevaras och utvecklas. Särskilt skyddsvärda arter som gröningen ska skyddas och ges förutsättningar att finnas kvar. Igelbäcken, som är pulsådern i landskapet, ska bevaras och stärkas med avseende på vattenkvalitet, hydrologi och biologiska kvaliteter.

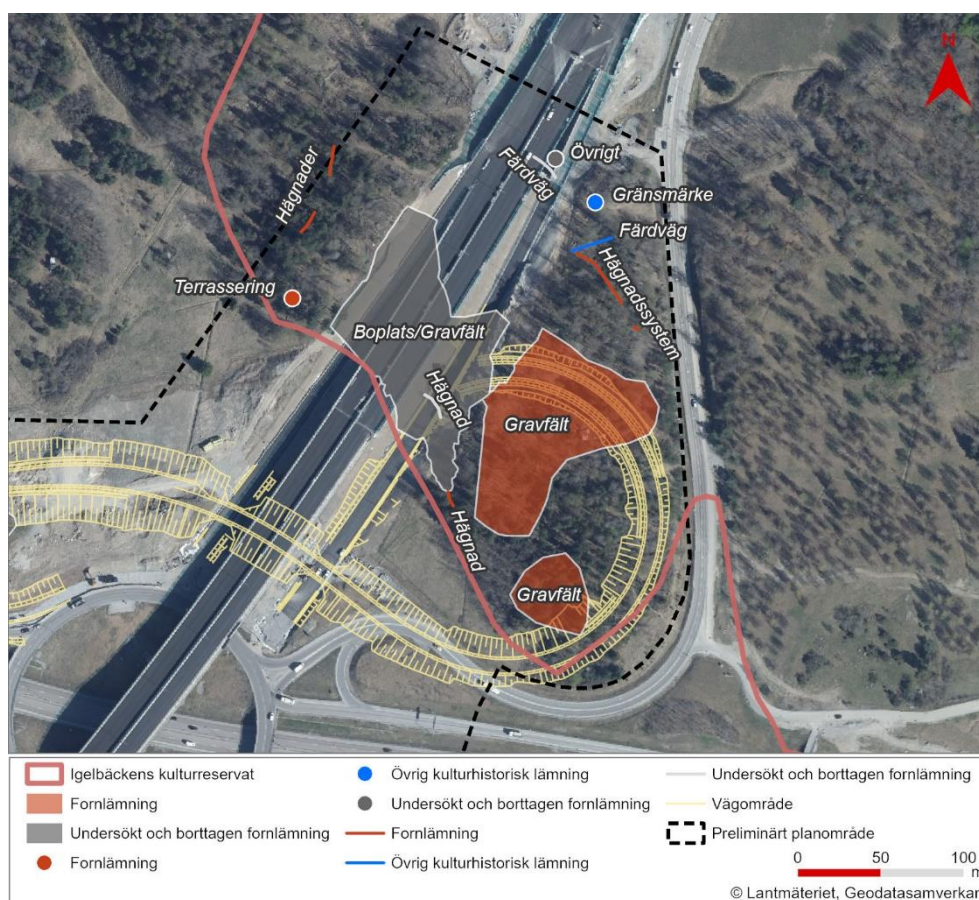
Figur 4. Igelbäckens kulturresevat omfattar ca 411 ha och sträcker sig längs Igelbäckens dalgång. Landskapet kännetecknas av en omväxlande natur med skog och öppen mark, bergknallar och sänkor. Utanför resevatet finns liknande kulturmiljövården som innanför resevatet, knutna till odlingslandskap med lång tids hävd.

Igelbäckens kulturresevat är beläget inom en av Stockholms gröna kilar, Järvakilen, som sträcker sig från Djurgården till Sigtuna stad. Igelbäcken rinner från Säbysjön i Järfälla och ut i Edsviken, dess dalgång skiljer stadsdelarna Kista, Husby och Akalla från Ursvik, Rinkeby och Tensta. Området nyttjas som ett närrekreatjonsområde av de omgivande stadsdelarna.

Kring Igelbäcken har människor levt och brukat marken i över 1000 år. Tack vare den konserverande effekt som militärens verksamhet haft i området bär stora delar av landskapet i kulturresevatet ännu samma struktur som kring sekelskiftet vid 1900-talet. Fornlämningsmiljöerna är komplexa med gravfält från järnålder samt lämningar från jordbruk och boplatser från bronsålder och framåt. Gårdarna i resevatet (Hästa, Granby, Akalla, Husby och Eggeby) har upprätthållit den kontinuitet av brukad

jordbruksmark som landskapet präglas av. Här växer värdefulla arter som förknippas med äldre odlings-, ängs- och betesmarker.

Stockholms stad äger marken och upprättade år 2006 en övergripande skötselplan för reservatet. Marken i reservatet brukas genom bete, slåtter och vallodling av arrendatorn vid Hästa gård. Det är Stockholms stads enda aktiva jordbruk. I kulturresevatet är det möjligt för besökare att uppleva bevarade kulturlandskap med pågående verksamheter. Besökare ska kunna få en uppfattning om de historiska skeenden som format landskapet och vinna ökad insikt om hur dagens moderna samhälle vuxit fram.

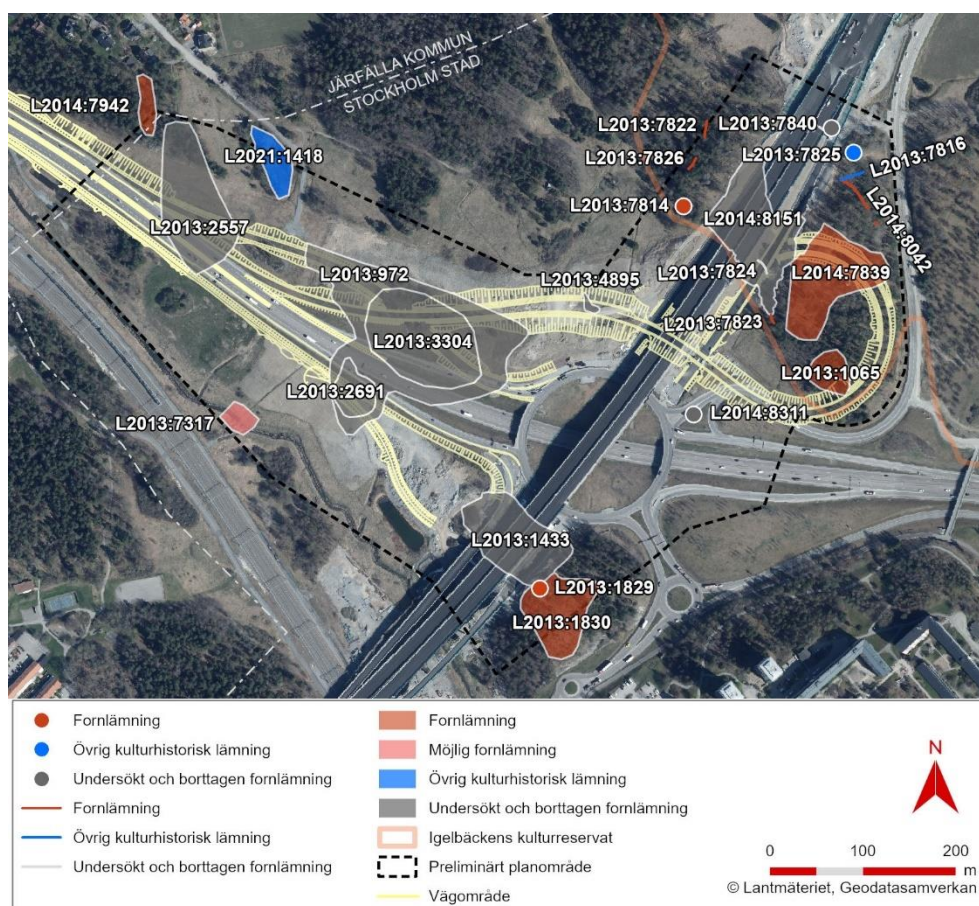

Figur 5. Del av Igelbäckens kulturresevat som ligger inom planområdet samt berörda och redan undersökt och borttagna fornlämningar.

Den del av kulturresevatet som ligger inom planområdet omfattar ca 6 ha, del av ytan har dock redan tagits i anspråk genom byggandet av E4 Förbifart Stockholm. Ytan utgörs av en skogsbeklädd höjd. En utförligare beskrivning av fornlämningarna följer i nästa avsnitt.

2.2 Fornlämningar och andra typer av lämningar

Fornlämningar är lämningar efter människors verksamhet under forna tider, som har tillkommit genom äldre tiders bruk och som är varaktigt övergivna. De är skyddade enligt Kulturmiljölagen (KML).

Figur 6. Fornlämningar inom planområdet (enligt KMR).

Området ligger i en fornlämningsrik trakt, där många lämningar undersöktes i samband med stadsbebyggelsens expansion på 1960- och 1970-talet. Resultatet summerades och analyserades av Biuw 1992. Sedan dess har ytterligare utgrävningar gjorts, bland annat av Hjulsta vid E18, Kalvshälla och Herresta vid gamla Barkaby flygfält. Lämningarna i området har höga vetenskapliga värden och trots ett gott kunskapsläge ger nya undersökningar fördjupad kunskap genom nya frågeställningar och undersökningsmetoder.

Planområdet utreddes arkeologiskt under 2020-2021 och resultaten av utredning etapp 1 bekräftar och nyanserar den tidigare fornlämningsbilden.

Figur 7. Fotografi från gravfält L2013:1065 med exempel på högliknande stensättningar.

Vid Hjulsta har bytomt och boplatser från järnåldern och i historisk tid undersökts i samband med utbyggnaden av trafikplatsen. Dessa lämningarna har utgjorts av bytomt L2013:972, gravfält L2013:2691 samt boplatser L2013:3304 och L2013:4895. Samtliga delar av Hjulsta by är i dag undersökta och borttagna. Väster om Hjulsta bytomt ligger, gravfält L2013:2557, borttaget på 1970-talet.

De fornlämningar som berörs av nu planerad infrastruktur, med avfarten från E4 Förbifart Stockholm vid Akallalänken, är gravfälten som ligger 2,5 km öster om platsen för Hjulsta gård (L2014:7839, L2013:1065). Gravfält L2014:7839 är ca 120x-60 m (NV-SÖ), är delundersökt och har ursprungligen bedömts bestå av ca 60 fornlämningar. Kvarvarande anläggningar utgörs av ett 30-tal runda, och 1 kvadratisk stensättning. Ett par anläggningar har delvis synlig kantkedja. Gravfält L2013:1065 är 50x40 m (NV-SÖ) och består av ca 10 fornlämningar. Dessa utgörs av 9 runda stensättningar och 1 treudd. Stensättningarna är 4-6 m i diameter och övertorvade, treudden är 7 m i sida. Några av stensättningarna är högliknande. Båda dessa gravfält kan betecknas som gårdsgravfält och kopplas till Hjulsta boplatser/bytomt.

Figur 8. På den skogbevuxna höjden i planområdets nordöstra del kommer ett flertal fornlämningar att beröras av utbyggnaden. Området är en del av Igelbäckens kulturresevat.

Övriga lämningar utgörs av hägnader (L2014:8042, L2013:7826, L2013:7822), en färdväg (L2013:7816), ett gränsmärke (L2013:7825), terrasserings (L20213:7823, L2013:1830) och en stensättning (L2013:1829).

Vid Bällstaån ligger rester efter en bro som utgörs av stensatta åkanter och några pålar (L2013:7317). Lämningarna har tidigare tolkats som rester efter en kvarn men har justerats från kvarn till bro, då lämningen i det historiska kartmaterialet sedan början på 1800-talet kan kopplas till ett broläge och då det i nuläget inte är möjligt att säkert belägga kvarnverksamhet på platsen.

Den västliga delen av planområdet tangeras av ett gravfält (L2014:7942) och en historisk bebyggelselämning (L2021:1418).

Figur 9. Två stensättningar med skelettgravar på det borttagna gravfältet/boplatsen L2014:7839. Den största av dessa två gravar är ca 15 m i diameter. Källa: Christian Gatti Stiftelsen Kulturmiljövård

Lämningsnummer	Lämningstyp	Antikvarisk bedömning	Undersökningsstatus
L2014:7942	Gravfält	Fornlämning	Delundersökt
L2013:1065	Gravfält	Fornlämning	Ej undersökt
L2013:972	Bytomt/gårdstomt	Ingen antikvarisk bedömning	Helt undersökt
L2013:2557	Grav - uppgift om typ saknas	Ingen antikvarisk bedömning	Helt undersökt
L2013:2691	Gravfält	Ingen antikvarisk bedömning	Helt undersökt
L2013:3304	Boplats	Ingen antikvarisk bedömning	Helt undersökt
L2013:4895	Boplats	Ingen antikvarisk bedömning	Borttagen utan villkor
L2021:1418	Husgrund, historisk tid	Övrig kulturhistorisk lämning	Ej undersökt
L2013:7317	Bro	Möjlig fornlämning	Ej undersökt
L2013:1830	Terrassering	Fornlämning	Ej undersökt
L2013:1433	Gravfält	Ingen antikvarisk bedömning	Helt undersökt
L2014:7839	Gravfält	Fornlämning	Delundersökt
L2014:8151	Boplats	Ingen antikvarisk bedömning	Helt undersökt
L2013:7822	Hägnad	Fornlämning	Ej undersökt
L2013:7826	Hägnad	Fornlämning	Ej undersökt
L2013:7815	Färdväg	Ingen antikvarisk bedömning	Borttagen utan villkor
L2013:7816	Färdväg	Övrig kulturhistorisk lämning	Delundersökt
L2013:7824	Hägnad	Ingen antikvarisk bedömning	Helt undersökt
L2014:8042	Hägnadssystem	Fornlämning	Delundersökt
L2013:7823	Hägnad	Fornlämning	Delundersökt
L2013:7814	Terrassering	Fornlämning	Ej undersökt
L2013:7825	Gränsmärke	Övrig kulturhistorisk lämning	Ej undersökt
L2013:7840	Övrigt	Ingen antikvarisk bedömning	Borttagen utan villkor
L2013:1829	Stensättning	Fornlämning	Okänd
L2014:8311	Fornlämningsliknande lämning	Ingen antikvarisk bedömning	Okänd

Tabell. Förteckning över fornlämningar inom planområdet

2.3 Regionalt utpekade miljöer

Nordväst om planområdet utmed Gamla Enköpingsvägen ligger området "Järfälla kyrka – Barkarby torg" som från 1989 är ett utpekad regionalt kulturmiljöintresse. Järfälla kyrkby är karaktäristisk för länet. I sockencentrat finns prästgård, fattigstuga och ålderdomshem och en för Uppland vanlig kyrkotyp. Genom tillkomsten av Barkaby station under 1800-talets slut, förändrades kyrkbyns karaktär alltmer mot en stadsdel i ett villa samhälle. Kring Barkarby torg fanns från 1600-talets slut ett landsvägscentrum med tingshus och gästgiveri, området var därmed av tidig betydelse.

3 Kulturhistoriskt sammanhang

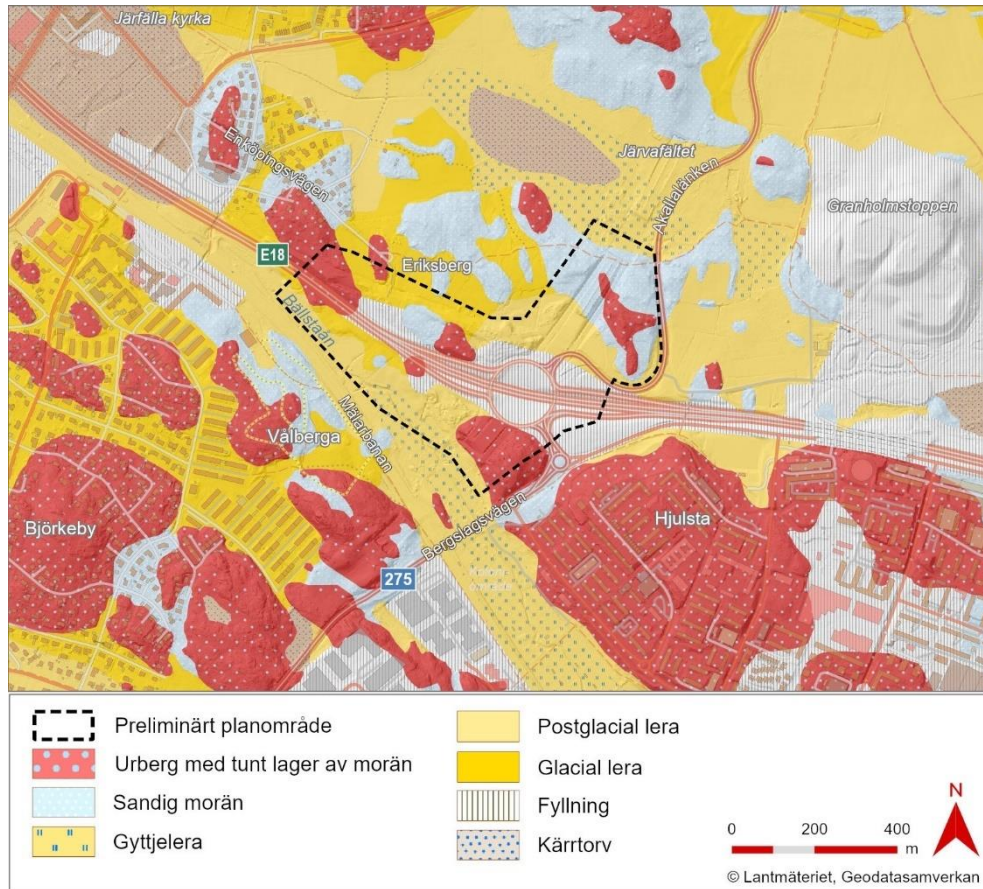
3.1 Topografi

Området ligger i det mellansvenska sprickdalslandskapet som karakteriseras av lerfyllda sprickdalar med mellanliggande, skogbevuxna moränhöjder. Sprickdalslandskapet har en tydlig nordväst-sydöstlig riktning och ligger ca 20 m över havet. Det betyder att området var en del av ett skärgårdslandskap under bronsåldern, 1000 år före Kristi födelse.

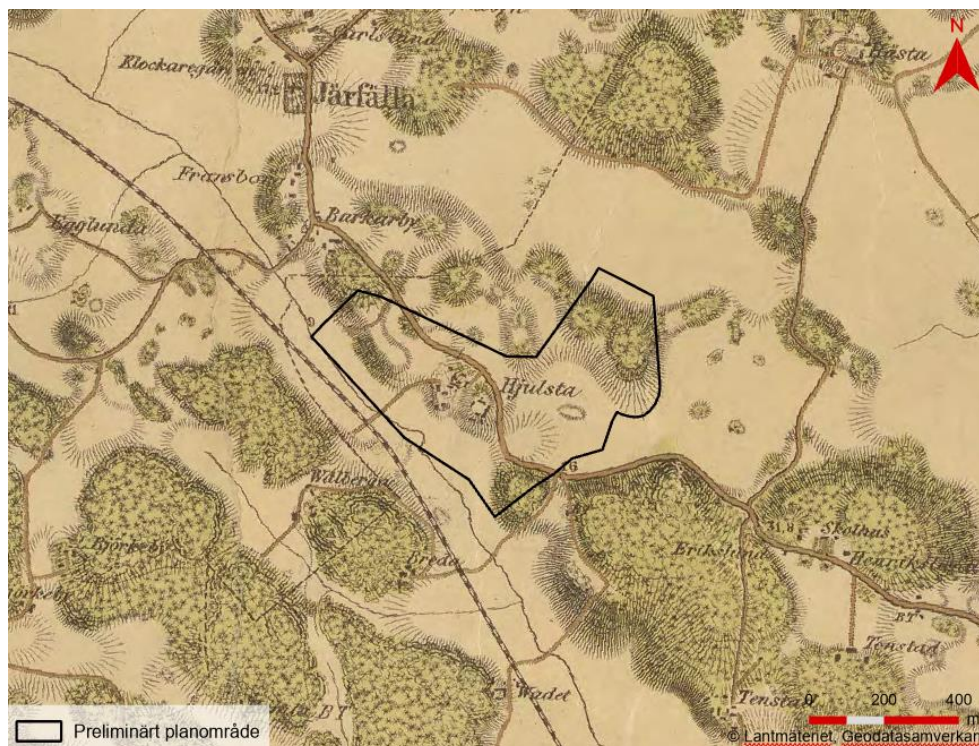
Planområdet sluttar ner mot sydväst där Bällstaån tangerar plangränsen. På vardera sida om trafikplatsen i den östra delen av planområdet ligger två mer markanta löv- och barrskogsbevuxna höjder som E4 Förbifart Stockholm skär igenom. I den nordvästra delen, norr om E18, höjer sig marken i ett öppet landskap med träddungar av lövskog. Ovanför planområdets gräns ligger ett mer sammanhängande parti av blandskog.

Figur 10. Sprickdalslandskapet i utredningsområdet. Drönbild tagen i sydöstlig riktning 2024.

Figur 11. Jordartskarta. I dalgångarna finns lerjordar, dvs avsatt sediment från det att de en gång låg under vatten. Höjderna består av moränjord och berg. Granholmstoppen utgörs av en deponi med schaktmassor från byggandet av tunnelbanan och omgivande stadsdelarna. Källa: SGU/Lantmäteriet.

Figur 12. På kartan "Trakten omkring Stockholm, kartblad 1", är höjderna väl utmarkerade. Vägarna ligger i gränsen mellan skog och öppen mark. Källa: Stockholmskällan.

3.2 Odlingslandskap med lång kontinuitet

Grunden i Järvafältets kulturmiljö är ett mycket fornlämningsrikt odlingslandskap med lång kontinuitet. Landskapet har under årtusenden präglats av närliggande gårdars jordbruk och odlingslandskapet ser idag till stora delar ut som det gjorde för hundra år sedan. Gårdarna som brukningscentrum är viktiga i förståelsen av kulturmiljön som helhet. Med brukningscentrum menas en central plats inom ett jordbruk eller skogsbruk där verksamheten organiseras och bedrivs. Det är vanligtvis den plats där de viktigaste byggnaderna och funktionerna för jordbruksverksamheten finns samlade. Det gäller både brukningscentrum under historisk tid och under förhistorisk tid, då de utgjordes av boplatser eller byar/gårdar med intilliggande gravfält. Karaktäristiskt för trakten är att 1900-talets jordbruksbebyggelse var belägen i höjdlägen och hade ursprung i yngre järnålder. Det framgår bland annat av närheten till by-/gårdsgravfält och ibland också av bebyggelsens namn.

De historiska in- och utägomarkerna (åker/äng respektive skog) är viktiga delar av odlingslandskapet. Även vägnätet, som knutit ihop gårdar med odlingsmark och torp, är en viktig del.

Lämningar som rösen, hållristningar och skärvstenhögar visar att trakten var bebodd redan under bronsålder. Boplatser låg i dåtidens vattennära lägen. Bygden var tätbefolkad redan under äldre järnålder. Med tiden gav landhöjningen upphov till ny mark för bete. Mellan äldre och yngre järnålder skedde genomgripande organisatoriska förändringar med förskjutningar i bebyggelsemönstret. Kvar från den äldre järnåldern ligger i höjdlägen stensättningar och hägnader eller stensträngar. Stensträngar är enkla murar som hägnade in åker- och ängsmark och höll boskapen borta när den fördes mellan det gemensamma betet på utmarken och gården. De är karaktäristiska för den här delen av Uppland och typiska för äldre järnålder. De finns på några få andra platser i Sverige. Flera hägnadssystem är belägna inom planområdet (L2014:8042, L2013:7823, L2013:7822, L2013:7826).

Stensträngarna bildade mer eller mindre sammanhängande system och kan sträcka sig över flera nutida byars ägor. Bebyggelsen låg ofta på gränsen mellan dåtida in- och utägor och flera gårdar tros ha nyttjat gården och de stensträngsomgärdade fäगतorna gemensamt.

De agrara lämningarna berättar inte bara om hur man försörjt sig utan även om bebyggelsemönster och social organisation. De agrara lämningarna i och i anslutning till planområdet ger en helhetsbild av utvecklingen av jordbruket från bronsålder och framåt.

Historiska Ortsnamn

Hjulsta - Hjulsta gård och by är känd i skriftliga källor sedan 1480-talet. Det stavades då Hiewlista och tros vara uppkallat efter ett fornsvenskt binamn - ett slags smeknamn som användes för att hålla isär personer med samma förnamn. Bybebyggelsen revs på 1960-talet.

Hästa - Namnet kan härledas från ordet "hässa", en plats där hässjor var uppställda för att torka gräs. Efterleden "sta" kommer från fornnordiskans "stadher" som betyder plats eller ställe.

Tensta - Namnet har med fiske att göra, då "tena" är en sorts fiskeredskap. Ändelsen -sta indikerar att namnet härrör från järnåldern.

Bällsta - Vanligtvis innehåller förleden på ett Ortsnamn av denna typ ett förkristet namn på en driftig nybyggare, namn på en sjö eller namn på andra naturföreteelser.

Kolkärr - torpet omtalas 1486 som frälsetorp och ingick under 1700-talet i Hästa gårds ägor.

Järva - Namnet Järva kommer från det fornnordiska jorvi som betyder grus och syftar på rullstensåsen (Stockholmsåsen).

Järfälla - Namnet har en koppling till *geirr* i betydelsen kil/spjut och *fjäll* ängsmark/teg.

Hjulsta gård och by

Hjulsta är troligtvis en av de äldsta gårdarna i området och arkeologiska undersökningar visar att det funnits boende på platsen i 2000 år. Gården har utifrån fyndmaterialet haft en hög status under yngre järnålder vilken har förstärkts under den senare delen av vikingatiden, dvs ca 1000 f Kr. Byn låg utmed viktiga kommunikationsstråk utmed vatten och senare på land. Bällstaån som idag är en smal vattenfåra, har en gång utgjort en långsmal vik av Mälaren och vittnar om vattenvägars betydelse under förhistorisk tid.

Äldsta belägget är från 1486 och bestod då av två frälsehemman. På 1600-talet har gården haft ett 15-tal hus med två boningshus som utökas till tre under 1800-talet. Under 1970-talet upphör jordbruket samtidigt som nya väg E18 byggs och breddas. Strax därpå drabbas gården av en brand och husen rivs.

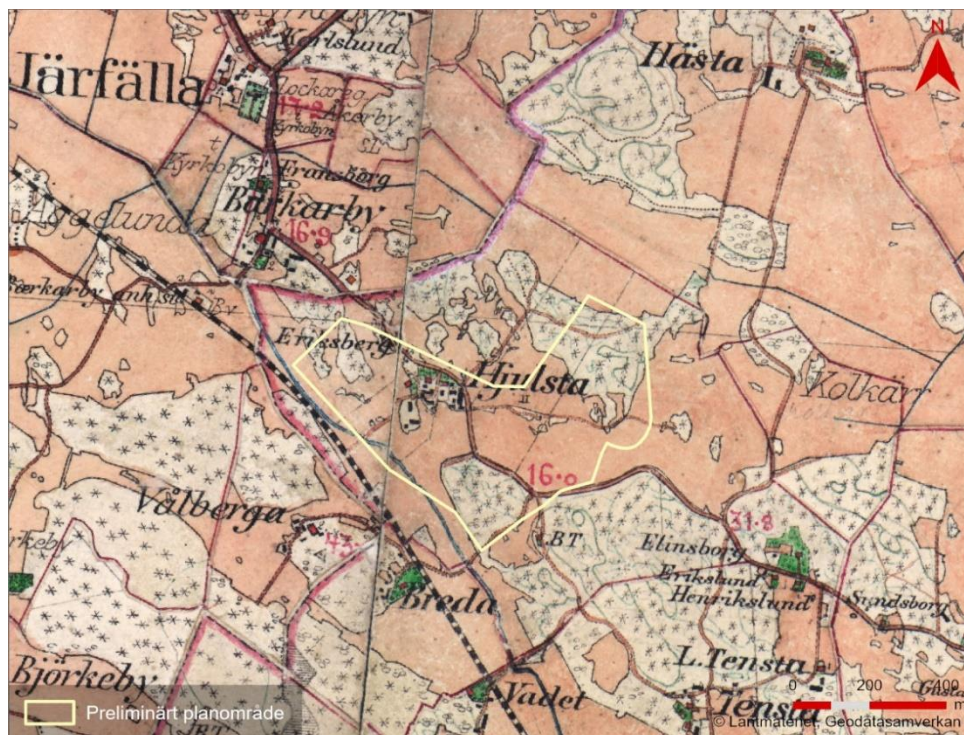
Stora landsvägen (Gamla Enköpingsvägen) mellan Stockholm och Västerås gick intill Hjulsta by. Den lokala sträckningen av vägen kallades "Hjulsta långkrok" på grund av dess karaktäristiska sluttande kurva vid byn. Byn bestod av tre gårdar: Övergården, Mellangården och Nedergården. Byn togs bort i samband med utbyggnaden av motorleden E18 på 1970-talet.

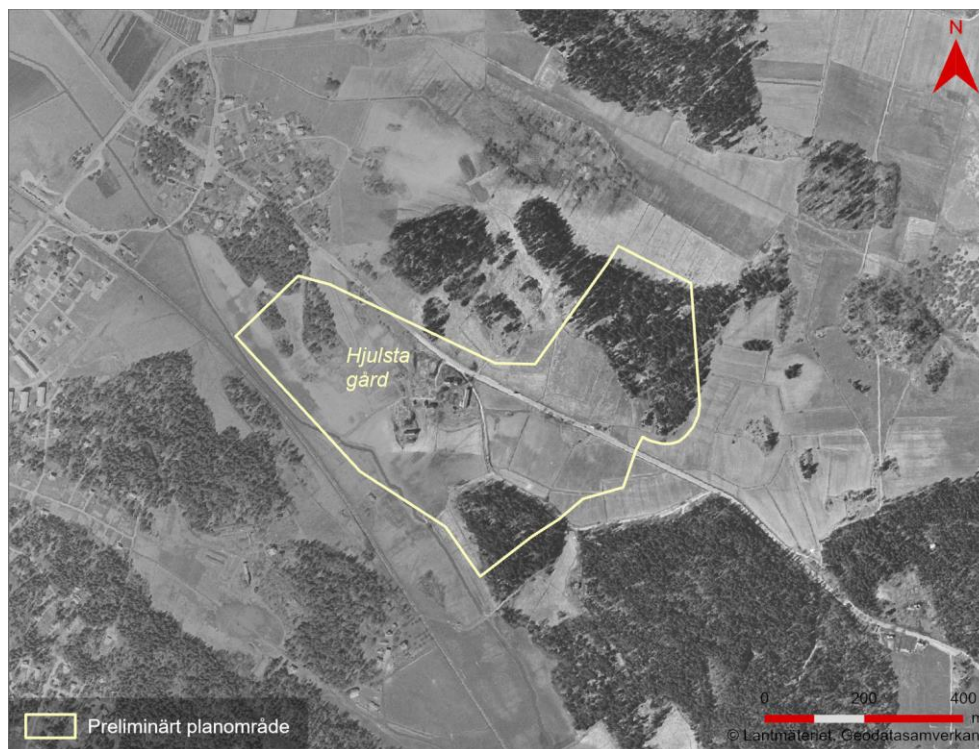
Figur 13. Hjulsta by från söder år 1957, fotograf Henrik Ahnlund. Källa: Stockholmskällan

Hästa gård

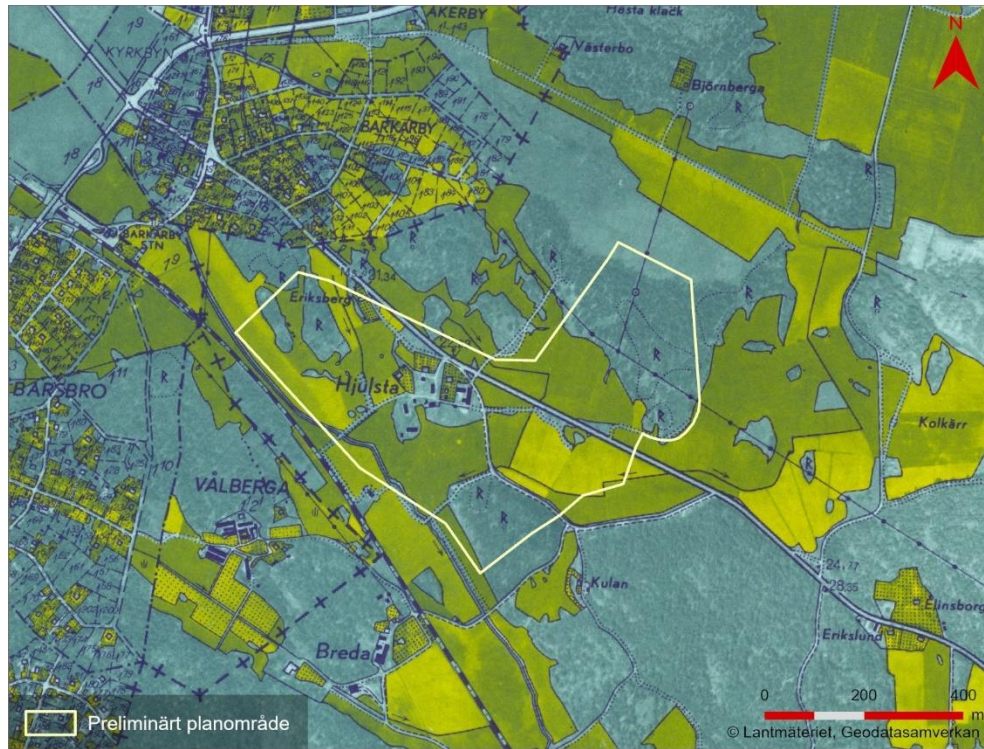
Hästa är omtalat i skrift första gången 1347 då Torsten i haesistum nämns, vilket har tolkats som *hässje-stad*, hässja i betydelsen hötorkning. Här har man bott längre, åtminstone sedan järnåldern, för mer än 1000 år sedan. Strax norr om gården ligger ett gravfält där de som levde på gården under järnåldern begravdes. Den nuvarande huvudbyggnaden uppfördes efter en stor brand i mitten av 1700-talet av Johan Jakob de Besche. Vid sekelskiftet 1900 fanns här 40 kor, tio hästar och fyra oxar. Gården hade sex fast anställda lantarbetare. Den första traktorn inköptes på 1930-talet.

Figur 14. Häradsekonomska kartan från 1901-1906. Gränsen mellan Hjulsta och Hästa gårds ägor syns norr om planområdet.

Figur 15. Ortofoto från ca 1960

Figur 16. Ekonomiska kartan 1965

Figur 17. Ortofoto från ca 1975

Figur 18. Ortofoto från 2005. Spår av Enköpingsvägens gamla sträckning syns söder om E18 ned mot Bergslagsvägen, se pil i kartan.

3.3 Kommunikationer

Kommunikationer har i alla tider haft en stor strukturell inverkan för lokalisering av människors bosättningar och verksamheter. Den lättaste vägen genom landskapet var länge på vatten, längs med sjösystem och åar. Vägar berättar om människors rörelsemönster och transportbehov över tid.

Bällstaån

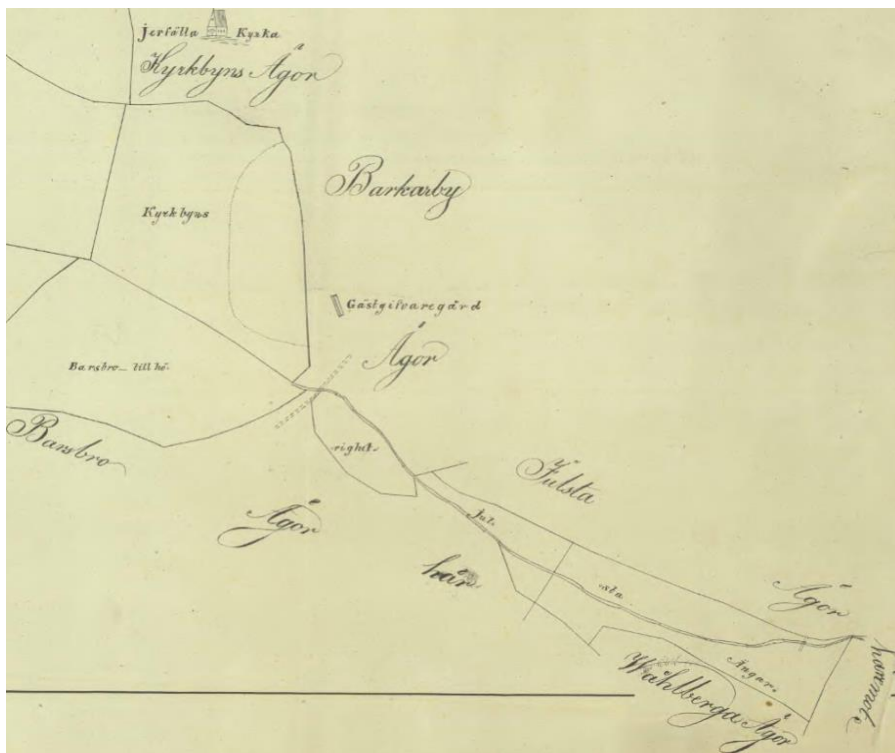
Åarna utgjorde havsvikar långt fram i järnåldern och bygden hade därför ett kommunikativt gott läge utmed vattenvägar

Bällstaån med dess anslutande ängsmarker var viktig för kulturlandskapets nyttjande och utveckling vilket framgår tydligt av det äldre kartmaterialet från 1600- och 1700-talen. Något högre upp i terrängen återfinns åkermarkerna. Med den agrara revolutionen från och med slutet av 1700-talet kom åkerarealerna att öka och efterhand även omfatta markerna ner mot Bällstaån, något som framgår av de Häradsekonomiska kartbladen från början av 1900-talet.

Till lämningarna vid Bällstaån hör L2013:7317 (möjlig fornlämning, broläge, ev. kvarn).

Figur 19. Bällstaån meandrar nedanför den forna platsen för Hjulsta gård.

Figur 20. Utsnitt karta med Bällstaåns sträckning 1835 med anslutande ågor.
Källa: Lantmäteriet

Bällstaåns betydelse som äldre farled och områdets strategiska läge speglas av fornborgen (L2014:8312) som är belägen på bergskrön strax söder om planområdet. Fornborgen utgjorde sannolikt en viktig del i kampen om makt och för att hålla kontroll över handeln i området. Fornborgen mäter 150x90 meter.

Figur 21. Fornborg L2014:8312 strax söder om planområdet.

Enköpingsvägen

Kommunikationsmöjligheter fanns även på land och Enköpingsvägen markerar ett kommunikationsstråk av betydande ålder, där byar med förhistoriska anor kopplades ihop. Landsvägen ledde till Västerås och under 1600-talet fanns en gästgivargård först i Hjulsta och sedan i Barkarby. Barkarby torg med gästgiveri och tingshusområdet är kommunalt utpekade kulturmiljöintressen. Härifrån leder den äldre sträckningen mot planområdet där den idag abrupt tar slut. E18 ersätter numera Enköpingsvägens funktion.

Figur 22. Den gamla landsvägen förbi Barkarby på storskifteskarta från 1769. Hjulstas ägor ansluter i den södra delen. Källa: Lantmäteriet.

Figur 23. Gamla Enköpingsvägen mot Barkarby, bild tagen 2024 vid vägens avslut norr om planområdet.

Denna uråldriga färdväg har länge varit en av de viktiga landsvägarna från Stockholm och västerut. En vägförbindelse mellan Stockholm och Enköping och vidare mot Dalarna och Bergslagen var betydelsefull redan på medeltiden. Vägen kallas också Dalkarlsvägen och var ett system av stigar och vägar från övre Dalarna ned till Stockholm. Namnet kommer av de säsongsvisa vandringar, herrarbetsvandringar, som från 1500-talet och fram till början av 1900-talet var en viktig del av Dalarnas folkhushållning. De försåg Stockholm med viktig arbetskraft av både män och kvinnor.

Figur 24. En sparkåkare på gamla landsvägen mot Hjulsta gård, 1920. Källa: Stockholmskällan

Figur 25. Av Generalstabskartan från 1919, framgår Enköpingsvägens sträckning från Tensta (Tenstad) förbi Hjulsta mot Järfälla sockencentrum med sin medeltida kyrka. Källa: Lantmäteriet

Järnvägen

Järnvägen mellan Stockholm och Västerås anlades på 1870-talet. Det fanns en station i Spånga kyrkby samt en i Barkarby. I närheten ligger Järfälla kyrka, som tillsammans med sockencentrum (prästgården, ålderdomshemmet och äldre villor) är kommunalt utpekade kulturmiljövärden.

Figur 26. E18 och Mälmarbanan på vardera sida om Bällstaån i dalgången som går genom planområdet. E4 Förbifart Stockholm korsar de äldre kommunikationsstråken.

Tidens väg

Tidens Väg är en kultur- och naturstig på Järvafältet som sträcker sig från fältet söder om Akalla by till parkeringen söder om Granholmstoppen mot Hjulsta. Syftet med Tidens Väg, som öppnades av Stockholms stad våren 2010, är att tillgängliggöra kulturresevatets kulturmiljövärden för allmänheten. Informationsskyltar och pedagogiskt material tydliggör områdets förflutna.

Sammanlagt finns sex informationsskyltar längs den två kilometer långa vägen. Tidens Väg följer en gammal väg förbi Hästa gård. Grusvägen är möjlig att färdas på både till fots och på cykel eller med rullstol.

Figur 27. Utsnitt av karta med natur- och kulturstigen "Tidens väg". Källa: Stockholms stad.

3.4 Övningsområde

På Järvafältet i norra Spånga och angränsande delar av Järfälla, Sollentuna, Solna och Sundbyberg hade armén mellan 1907 och 1970 sitt övningsområde. I början av 1960- talet sålde staten området till de fem kommuner inom vilka det var beläget. Stockholms stad blev den största nya markägaren inom det gamla övningsområdet. Staden valde att exploatera stora delar av det med nya bostads och arbetsområden med stadsdelarna Akalla, Husby, Kista, Hjulsta, Tensta och Rinkeby. De har fått sina namn efter de gamla bebyggelseenheter, som i de flesta fall har ett förhistoriskt ursprung.

I och med att militären tog övningsfältet i bruk 1907 avstannade i stort sett den fysiska utvecklingen av landskapet. Ny bebyggelse förutom den rent militära tillkom inte. Någon nyodling skedde inte heller eftersom militären med hänsyn till fältövningarna inte ville ha alltför mycket plöjd areal, marken lades nu i stor utsträckning igen till vall och bete. Den militära verksamheten har haft en konserverande effekt på kulturlandskapet, som på flera ställen fortsatt bibehållits öppet och obebyggt sedan jordbruket lagts ned. Landskapets öppenhet minner både om dess odlingshistoria och om dess militära historia.

Mellan 1964 och 1976 undersökte Stockholms stadsmuseum cirka 30 gravfält med över 1000 gravar samt 10 boplatser. Ett par större undersökningar inom området gjordes också av riksantikvarieämbetet. Idag finns ungefär 50 fornlämningsplatser kvar och många påverkas nu av de stora vägsatsningar i området över Hjulsta, förbi Hjästa, Hansta och Akalla.

Miljonprogramsområdena som uppfördes i trakten under 1960-talet när den militära verksamheten upphörde bibehöll stora grönområden som del av planeringsidealet.

Det finns inga registrerade (KMR) lämningar från den militära tiden inom planområdet eller inom Igelbäckens kulturresevat.

3.5 Stadslandskapet

Området kring aktuell vägsträcka präglas i stora delar av storskaliga bostads- och verksamhetsområden samt infrastruktur. Den äldre landsvägen mot Enköping ersattes i samband med högertrafikomläggningen på 1960-talet av en ny motorväg. Vägen har genom tiderna, från åtminstone 1600-tal och framåt, i hög grad bidragit till att forma de omgivande miljöerna. Att järnvägen förbi Jakobsberg och Barkarby började trafikeras av pendeltåg bidrog också till framväxten av de moderna förstäderna.

Det så kallade miljonprogrammet innebar en ambition att bygga en miljon bostäder under en tioårsperiod. Bakgrunden var att Sverige hade en lägre bostadsstandard än många andra europeiska länder. Planläggningsidealet, med tydlig prägel på flera områden, omfattar bland annat trafikseparering samt tillgång till lekplatser, parker och strövområden i form av utsparat naturmark. Området kännetecknas även av en expansiv stadsutveckling från vår tid.

Flera av husen i Hjulsta bostadsområde har långa siktlinjer mot E18 och Hjulsta trafikplats, liksom mot Järnafältets odlingslandskap.

Strax öster om planområdet ligger Granholmen koloniområde. Det är en sentida koloniläggning länkat till omgivande urbana bostadsmiljöer.

3.6 Bedömning kulturvärden

Planområdet är i hög grad präglad av modern infrastruktur. Det finns dock fortfarande fragment av ett historiskt odlingslandskap. Det gäller främst området nordväst om E4 Förbifart Stockholm, med flikiga forna åkermarker som begränsats av och höjd- och skogspartier. Sprickdalslandskapet med Bällstaåns dalgång och intilliggande moränkullar underlättar förståelsen för hur marken nyttjats.

På höjden norr om Hjulstamotet ligger två stora gravfält (L2014:7839, L2013:1065). Dessa är kopplade till Hjulsta boplat och bytomt. Även om de förlorat sin kontext bedöms de ha betydande kulturhistoriskt värde

eftersom de visar på landskapets tidsdjup och bosättningsmönster. Hägnadssystemen (L2014:8042 med flera) speglar Hjulsta och Hästas gårdars resursutnyttjande under järnåldern. Fornlämningar utgör en del av Järvafältets och kulturresevatets samlade uttryck.

Hjulstaområdet har varit något av ett kommunikationshistoriskt nav även historiskt. Gamla Enköpingsvägen är ett historiskt viktigt kommunikationsstråk som bundit samman Stockholm med Bergslagen och Dalarna. Vägstråket har haft en strukturerande effekt på bebyggelsen och kopplar ihop Spångas socken med Järfälla socken. I nära anslutning till planområdet går vägen till det regionalt utpekade området med Barkaby torg och Järfälla sockencentrum. Från Hjulsta bytomt har funnits en förbindelse, med en tidigare bro över Bällstaån, till de södra delarna av Spånga socken. Kvarvarande sträckning av Gamla Enköpingsvägens bedöms ha höga kulturvärden. Brolämningen (L2013:7317) vid Bällstaån bedöms ha en måttligt kulturhistoriskt värde.

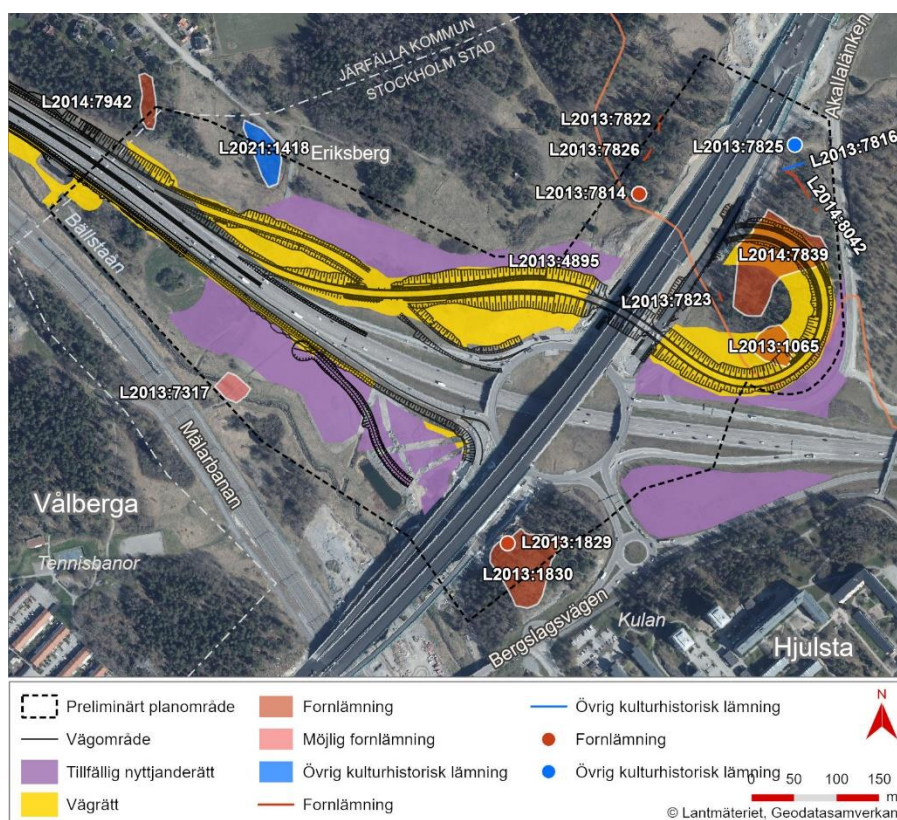
På höjden strax söder om Bällstaån ligger en fornborg (L2014:8312). Fornlämningen ligger utanför planområdet men dess läge är kopplat till platsen historiska kommunikationsläge, med ån som farled och äldre landsvägsstråk. Sambandet mellan fornborgen, Bällstaåns farled och historisk landsvägsdragning med rester av Gamla Enköpingsvägen är försvagat men ännu läsbart.

Sammantaget bedöms planområdet ha små till måttliga kulturhistoriska värden eftersom det är så starkt påverkat av sentida infrastruktur. Läsbarheten av historisk odlingslandskap med koppling till kulturresevatets syften bedöms som svag. Miljonprogrammets planeringsideal är tydligt genom husen som bildar fond i randen av Järvafältet.

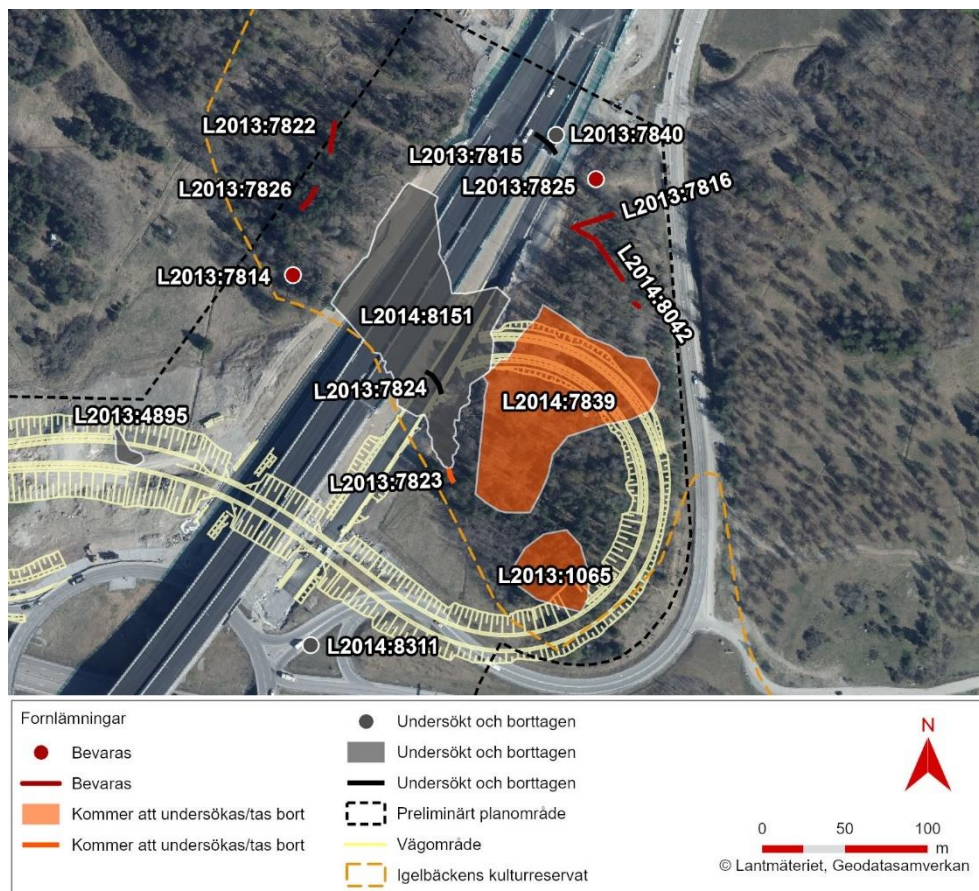
4 Miljöanpassningar

Följande miljöanpassningar har genomförts i projektet för att tillvarata och bibehålla befintliga kulturmiljövärden samt för att minska negativ påverkan:

- Markanspråk för nytt vägområde för utbyggnad av E18 har i möjligaste mån hållits samman geografiskt med befintlig vägområde i syfte att minska intrång i kulturmiljöer, barriäreffekter mellan kulturmiljöer och bullerpåverkan i omgivande kulturmiljöer.
- Plan och profil följer E18 och har inte breddats eller höjts.
- Avfarten i Hjulsta trafikplats, norrgående, har haft som ambition att bevara lämningar strax norr därom bestående av hägnadssystem (L2014:8042), färdväg (L2013:7816) och gränsmärke (L2013:7825), eftersom gravfälten innanför öglan kan komma att tas bort.
- Områden för tillfälligt nyttjande har i möjligaste mån förlagts till redan ianspråktagen mark.
- Anpassningar har gjorts för att undvika intrång och skada på lämning efter en bro över Bällstaån (L2013:7317).

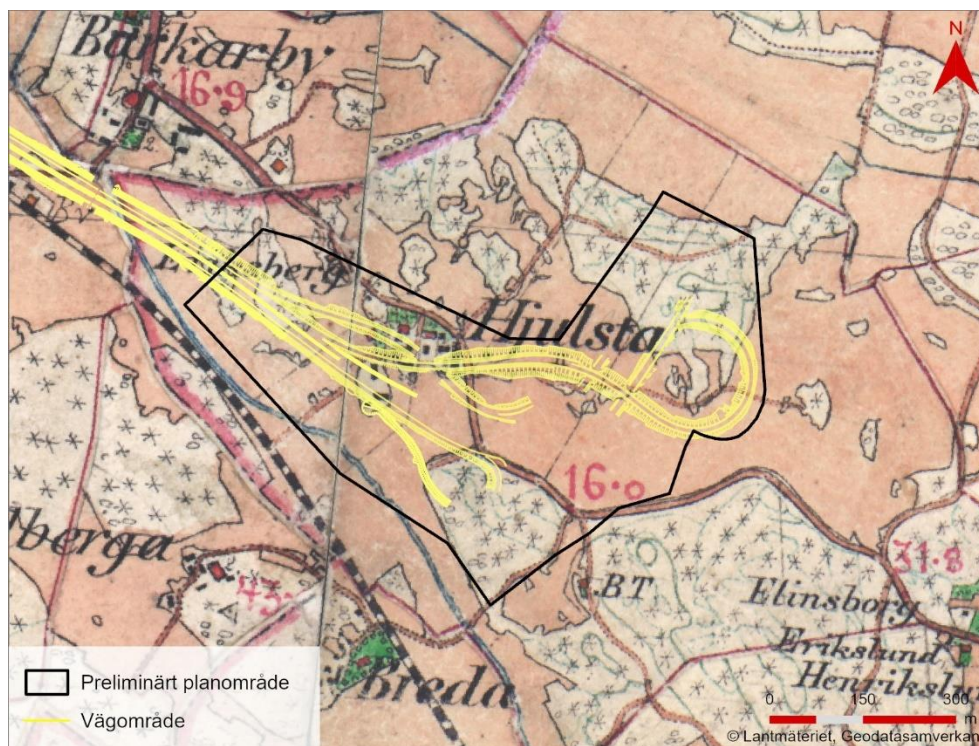
Figur 28. I figuren syns hur fornlämningarna i planområdet förhåller sig till vägrätt och ytor för tillfälligt nyttjande. Redan borttagna fornlämningar redovisas ej.

Figur 29. Fornlämningar som kommer att bevaras inom planområdet/kulturresevatet syns i mörkröd färg på kartan. De som kommer att undersökas och helt eller delvis tas bort syns i orange färg. De grå/svarta lämningarna har undersökts och tagits bort i samband med tidigare exploatering i området.

5 Påverkan och konsekvenser

Nedan bedöms påverkan och konsekvenser för kulturmiljön inom planområdet tillsammans med identifierade samband och strukturer som sträcker sig utanför detta. En förutsättning för bedömningen är att området är kraftigt påverkat av E18 och E4 Förbifart Stockholm.

Figur 30. På kartan syns hur det nya vägförslaget förhåller sig till topografi, odlingsmark och vägar vid sekelskiftet 1900. Källa: Lantmäteriet.

5.1 Historiskt odlingslandskap

Jordbruks- och naturmark inom planområdet har tagits i anspråk för trafikanläggningen och ytor för tillfälligt nyttjande. Utmed E18 har vägområdet inte utvidgats och ytor för tillfälligt nyttjande har i möjligaste mån förlagts till ianspråktagen mark. Detta bedöms minska påverkan på de återstående delarna av det historiska odlingslandskapet, längs med Bällstaån och norr om gamla Enköpingsvägen samt norr om avfart norrgående trafikplats Hjulsta.

Intrång sker i Igelbäckens kulturresevat genom en väganslutning från E4 Förbifart Stockholm till E18. Detta bedöms innebära att området ytterligare präglas av storskalig infrastruktur. Genom bergsskärning och avverkning av

äldre skog medför avfarten även förändringar i områdets topografi och natur.

Konsekvensen bedöms bli att läsbarheten av den historiska markanvändningen blir försvagad inom planområdet genom permanent markanspråk och tillfälliga etableringsytor. Väganläggningen bedöms även påverka såväl förståelsen som upplevelsen av det omgivande agrart präglade landskapet. Det gäller i synnerhet kulturresevatets nordvästra del som blir avskuret från resevatet.

En kumulativ effekt uppstår genom väg E18 och E4 Förbifart Stockholm. Två storskaliga och visuellt framträdande väganläggningar bedöms i hög grad påverka förståelsen av det historiska odlingslandskapet.

Återställande av tillfälliga nyttjandeytor utifrån historisk markanvändning kan till viss del mildra väganläggningarnas negativa påverkan (se rekommendationer).

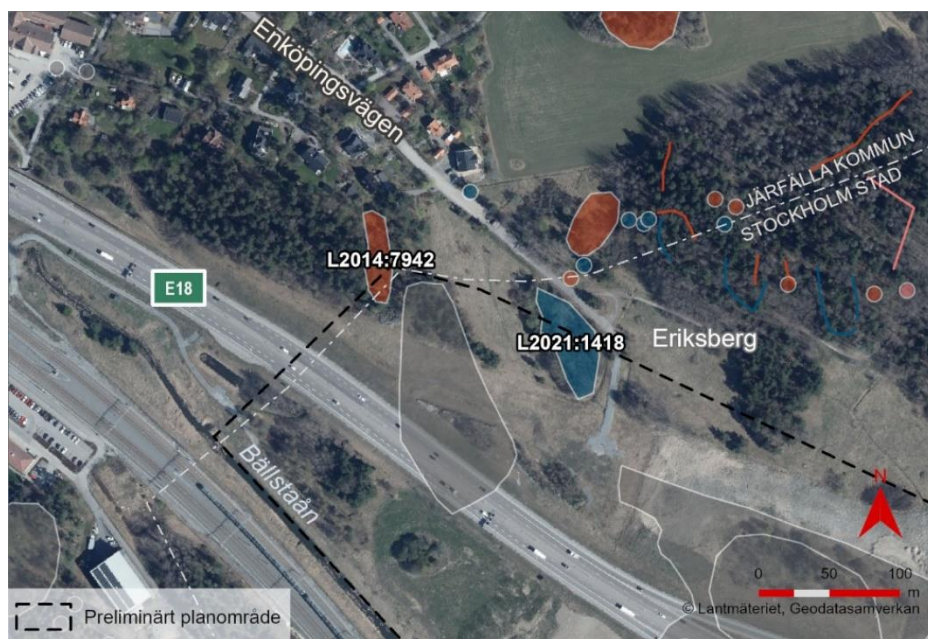
5.2 Fornlämningsmiljön trafikplats Hjulsta

Järvafältet är rikt på fornlämningar, främst uttryckt i det osedvanligt tätbebyggda järnålderslandskapet. Inom planområdet berörs vissa av planförslagets markanspråk, medan andra ligger i närheten av planerad väganläggning men inte inom markanspråken.

Vid trafikplats Hjulsta medför planförslaget intrång i Igelbäckens kulturresevat genom en väganslutning från E4 Förbifart Stockholm till E18. Väganslutningen bildar en ögla. Inom ögla ligger två stora gravfält (L2014:7839, L2013:1065) i en historiskt hävdad betesmiljö med gamla tallar. Gravfälten rymmer ett sjuttioal gravar, framför allt stensättningar men även högar och en treudd. Gravfälten som berörs av planförslaget har hört till Hjulsta by. Sedan tidigare har både bytomt, samt boplatser och gravfält som utgjort delar av Hjulsta undersökts och tagits bort inför anläggande av trafikplats Hjulsta samt E4 Förbifart Stockholm.

Planförslaget innebär en förlust av dessa fornlämningar i samband med arkeologisk undersökning. Omfattningen av de arkeologiska undersökningarna är en beslutsprocess enligt kulturmiljölagen. Avfarten medför också att området innanför ögla inte längre blir tillgängligt. Tillgängligheten till kulturmiljön har dock sedan tidigare begränsats genom anläggandet av E4 Förbifart Stockholm. Planförslaget bedöms innebära att läsbarheten av planrådets fornlämningsmiljö försvagas kraftigt. Trots förlusten av gravfälten bedöms järnålderslandskapet inom kulturresevatet Igelbäcken som helhet fortsatt vara läsbart.

I planområdets nordvästra del skär planområdesgränsen genom två lämningar; gravfält L2014:7942 (fornlämning) samt husgrund L2021:1418 (övrig kulturhistorisk lämning). Gravfältet ligger till större delen inom Järfälla kommun medan husgrunden är inom Stockholm Stads gränser. Möjligheten att justera den preliminära planområdesgränsen så att den undviker dessa två lämningar bör undersökas.

Figur 31. Fornlämningar som berörs av planområdet i den västra delen.

5.3 Bällstaån

Det visuella sambandet mellan fornborg och Bällstaån kvarstår. Det omgivande kulturhistoriska sammanhanget med infrastruktur och bostäder påverkar dock upplevelsen och förståelsen av kulturmiljön negativt. Landskapsrummet kring fornborgen och Bällstaån bedöms bli förminskat av den storskaliga infrastrukturen.

Etableringsytor och arkeologiska undersökningar har påverkat åns närmiljö. Det har inneburit att möjligheten att utläsa historisk markanvändning har försvagats.

Lämning efter bro (L20213:7317) påverkas inte.

5.4 Historiska vägar

Tidigare anslöt Gamla Enköpingsvägen med motortrafikleden E18. Denna koppling mellan vägarna förlorades i samband med bygget av motorvägen

E18. Gamla Enköpingsvägen slutar abrupt och har därmed ingen läsbar fortsättning mellan Hjulsta och Barkaby torg samt Järfälla kyrkby. Konsekvensen av det brutna sambandet är att det historiska kommunikationsstråket har blivit svårare att läsa och förstå.

Figur 32. Ortofoto ca 1960. Gamla Enköpingsvägen/Riksväg 12 går nära Hjulsta by. Källa: Lantmäteriet.

Figur 33. Ortofoto ca 1975. Förbi Hjulsta ligger nu motortrafikled i delar av Gamla Enköpingsvägens sträckning. E18 ansluter norrut till Gamla Enköpingsvägen mot Järfälla kyrkby samt söderut vid Hjulsta by. Spår syns i terrängen av den tidigare vägdragningen norr om motortrafikleden. Källa: Lantmäteriet.

Figur 34. Hjulsta by är riven och motorvägen E18 har flyttats söderut över bytomten. Det finns ingen anslutning mellan E18 och Gamla Enköpingsvägen. Källa: Lantmäteriet.

Den visuella upplevelsen av det historiska odlingslandskapet från *Tidernas väg*, inom kulturresevatet, riskerar att påverkas negativt av trafikplats Hjulsta. Visuellt avgränsade vegetation tas bort vid avfarten kan innebära att trafikplatsen blir synlig från kulturresevatet. Konsekvensen kan inte bedömas då omfattning av arkeologiska undersökning och skogsavverkning inte är beslutad.

5.5 Militärhistoria

Inga kända och betydande spår som speglar områdets militärhistoria bedöms påverkas.

5.6 Bedömd påverkan

Nedanstående sammanfattning av påverkan av planförslaget bygger på frågeställningar i Riksantikvarieämbetets handbok, 2014.

Vad försvinner och vad tillkommer?

Det befintliga i trafikplats Hjulsta är anläggningsdelar som tillkommit med stöd av en existerande detaljplan samt vägplan för Förbifart Stockholm. Det som blir nytt i trafikplatsen är avfarten med tillhörande ramp västerut, en så kallad bypass i den sydvästra delen av cirkulationsplatsen, samt viss breddning av E18 västerut från trafikplatsen. Inom detaljplanen tillkommer även en bullerskyddsskärm alternativt en bullerskyddsvall längs med södra sidan av E18 inom planområdet samt eventuellt även någon form av GC-väg inom samma område.

I och med anläggandet av avfartsrampen förloras helt eller delvis en fornlämningsmiljö med gravfält liksom dess historiska samband till Hjulsta bytomt. Den storskaliga infrastrukturen påverkar redan idag det småskaliga historiska odlingslandskapet med dess skala, former och karaktärsdrag och detta kan komma att förstärkas ytterligare.

Är påverkan visuell eller funktionell?

Påverkan är såväl visuell som funktionell.

Tillgängligheten till fornlämningsmiljön förloras. Trafikplatsen blir visuellt dominerande i landskapet. Anläggningen riskerar att bli synlig från kulturreseptatet med "Tidens väg". Landskapsrummet kring fornborgen och Bällstaån blir förminskat av den storskaliga trafikmiljön.

Är påverkan direkt eller indirekt?

Påverkan är framför allt direkt. Planområdet blir i än högre grad en storskalig trafikmiljö med ökade barriärskapande effekter i form av avfart. Kulturreseptatet inom planområdet avskärmas från övriga delar av det skyddade området.

Är påverkan tillfällig eller bestående?

Trafikplatsens påverkan inom planområdet och på kulturreseptatet är bestående. På tillfälliga markanspråk kan gestaltungsåtgärder delvis återskapa karaktären av ett öppet och agrart landskap. Möjligheterna att förstå och uppleva eller bruka kulturreseptatet inom planområdet upphör.

6 Rekommendationer

- Bällstaån – genom gestaltning återskapa karaktär av historiskt hävdat odlingslandskap utmed vattendraget. Det innebär en öppenhet med karaktär av betes- och ängsmark. Undvik vallar som avviker från karaktär av hävdat odlingslandskap eller begränsar utblickar utmed Bällstaåns årum.
- Enköpingsvägen – ge det historiska kommunikationsstråket en fortsättning i form av gång- och cykelväg som kopplar till Igelbäckens kulturresevat.
- Öglan i trafikplats Hjulsta – minimera nedtagning av träd för att minska trafikplatsens visuella dominans samt bevara karaktär av skogsbevuxen betesmark. Återplantera träd kring trafiklösningen i riktning mot kulturresevatet. Att fortsättningsvis vårda kvarvarande delar av kulturlandskapet.
- Tillgängliggöra områdets kulturvärden genom skyltar som beskriver både kulturlandskap och fornlämningar.

REFERENSER

Arkeologisk utredning etapp 1. Trafikplats Jakobsberg-Hjulsta. Uppdrag arkeologi, rapport 2021/4.

Anita Biuw. Järvafältsundersökningarna 1964-1976 - en kort sammanfattning. Stadsvandringar 7 Stockholms stadsmuseum 17. 1994, s 61-69.

Anita Biuw, Norra Spånga - Bebyggelse och samhälle under järnåldern. Stockholmia förlag 1992

Benneth, S. & Brynja, E. 1975. Hjulsta, Spånga socken, Uppland. En analys av en bebyggelseenhet med tyngdpunkten lagd på gravfält 102A.

Hjulsta. Arkeologi i skärningspunkt mellan liv, död och kult. Odelbäck, K. Vingren, A. och Harrysson, I. Stiftelsen Kulturmiljövård skrifter 8. 2023.

Riksantikvarieämbetet. 2014. Kulturmiljövårdens riksintressen enligt 3 kap. 6 miljöbalken: [Handbok-riksintressen-140623.pdf](#)

Stockholms läns landsting, Region- och trafikkontoret. 1989. *Stockholmsregionens kulturhistoriska miljöer. Stadsbygdens kulturmiljöer.*

Stockholms stad. Tidens väg: [tidens-vag--handledning.pdf](#)

Stiftelsen Kulturmiljövård. Rapport 2021:22. *Hjulstas gårdar och stora gravfält. Liv och död under 3000 år. Arkeologisk undersökning fornlämning L2014:7839 (Spånga 96:1) m.fl. och L2013:7816 (Stockholm 960) m.fl. Akalla 4:1 Spånga socken, Stockholms kommun, Stockholms län, Uppland.* Ann Vinberg, Christian Gatti & Mats Nelson med bidrag av Andreas Forsgren.

Tyréns. 2022. *Gestaltningssprogram. E18 Jakobsberg - Hjulsta, kapacitetsförstärkning.* Trafikverket.

Tyréns. 2022. *PM Kulturarvsanalys 0N140003. Program E18 trafikplats Jakobsberg – trafikplats Hjulsta inklusive kapacitets-förstärkningar till följd av E4 Förbifart Stockholm.* Trafikverket.

Tyréns. 2022. *Miljökonsekvensbeskrivning. E18, Jakobsberg – Hjulsta, Kapacitetsförstärkning.* Trafikverket.

Fotografier

<https://stockholmskallan.stockholm.se/post/31422>, *Mot Hjulsta by från söder*, Fotograf Henrik Ahnlund år 1957. Stadsmuseet i Stockholm

<https://stockholmskallan.stockholm.se/post/31389>, *En sparkåkare på gamla landsvägen mot Hjulsta gård*, Fotograf: Okänd, år 1920. Stadsmuseet i Stockholm

Muntliga referenser

Mats Pettersson, Teknikansvarig Projektör, Tyréns AB
Des Campbell, Biträdande projektansvarig, Tyréns AB
Jonas Aråker, Akustiker, Tyréns AB

BILAGA

Frågeställningar för att bedöma påverkan från Riksantikvarieämbetets handbok "Kulturmiljövårdens riksintressen enligt 3 kap. 6 miljöbalken, 2014".

Vad försvinner och vad tillkommer?

- Försvinner enskilda objekt, strukturer eller visuella och funktionella samband som har betydelse för läsbarheten av den riksintressanta miljön?
- Tillkommer nytillskott som påverkar kulturmiljöns skalor, former eller karaktärsdrag på ett sådant vis som negativt inverkar på läsbarheten – d.v.s. möjligheterna att förstå och uppleva av den riksintressanta kulturhistoriska utvecklingen i landskapet?

Är påverkan visuell eller funktionell?

- Påverkas siktlinjer, skala, sammanhang, rumsligheter, orientering eller andra aspekter av den visuella upplevelsen av miljön på ett sådant vis som inverkar negativt på möjligheterna att förstå och uppleva den riksintressanta miljön?
- Påverkas rörelsestråk, kommunikationsleder eller andra funktioner och förutsättningar med betydelse för möjligheten att bruka, förvalta och röra sig inom miljön?
- Kan åtgärden innebära att tillgängligheten till miljön minskar, att området fragmenteras, barriärer skapas eller att möjligheterna att besöka miljön på annat sätt försvåras?

Är påverkan direkt eller indirekt?

- Är det troligt att åtgärden kan komma att följas av andra åtgärder eller särskilda anläggningar vilka i sig kan medföra negativa konsekvenser?
- Finns det risk för att åtgärden på sikt minskar möjligheterna att bruka och förvalta miljön, eller leder till en sådan ändrad användning av miljön att läsbarheten av den riksintressanta kulturhistoriska sammanhanget påverkas negativt?

Är påverkan tillfällig eller bestående?

- Innebär åtgärden att möjligheterna att förstå och uppleva eller bruka den riksintressanta miljön kraftigt försämras under en begränsad tid?
- Försvinner riksintressanta egenskaper och uttryck eller tillkommer nytillskott som påverkar den riksintressanta miljön negativt på ett varaktigt, irreversibelt vis?